

SUOMI TIETEEN KIELENÄ JA TUTKIMUKSEN KOHTEENA KIRJOITETUN KIELEN TULEVAISUUDEN HAASTEITA

LEA LAITINEN

Kotikielen Seura perustettiin 130 vuotta sitten. Siitä asti seura on ollut sekä tieteellinen että kielipoliittinen yhdistys. Sääntöjen 1. pykälän mukaan sen tarkoituksena on »edistää suomen kielen tuntemista ja käyttöä, ja siten myös virittää ja pitää vireillä suomen kielen tutkimisen harrastusta yliopistonuorisossa». Kokouksissa ja julkaisussa tuodaan yhteiseen keskusteluun uutta tutkimustietoa suomen kielen olemuksesta ja käytöstä mutta keskustellaan myös kielen asemasta ja tehtävistä suomalaisessa yhteiskunnassa. Kuluvana vuonna erityisteemanamme on ollut kirjakieli ja yleensä kirjoitettu suomi, jota on katsottu kummastakin näkökulmasta: toisaalta tutkimuksen kohteena mutta toisaalta myös Suomen kansalliskielenä — perustuslaillisena oikeutenamme, josta meidän pitäisi huolehtia.¹

1800-luvulla suomesta kehitettiin aikakauden tavoitteiden mukaisesti täysivaltaista ja toimivaa modernin yhteiskunnan kieltä, *kirjakieltä*, ja yritettiin samalla vahvistaa sen asemaa myös sivistyneistön käyttämänä *kotikielenä*. Tieteen kieltä luotiin erityisesti seuran kokouksissa ja aikakauslehti *Virittäjässä*, joka syntyi nimenomaan siksi, että voitaisiin harjoitella kielitieteellistä kirjoittamista suomeksi (ks. Paunonen 1976; Juusela 2006). Samat kaksi päätehtävää, suomen kielen tutkimuksen ja käytön edistäminen, seuralla on edelleenkin. Eivät ne siitä ole vanhentuneet, vaikka maailma onkin 130 vuoden aikana suuresti muuttunut. Suomen kieltä tutkivien, tuntevien ja käyttävien ihmisten kohtauspaikkana Kotikielen Seuraa ja *Virittäjää* tarvitaan nyt itse asiassa enemmän kuin pitkään aikaan.

¹ Kirjoitus perustuu esimiehen vuosikokousesitelmään Kotikielen Seurassa 14.3.2006.

JUHLAPUHEET, KIELI JA MAAILMA

Vuonna 2006 monet muutkin kansalliset instituutiot ovat viettäneet merkkipäiväänsä. Jo 45 vuotta ennen Kotikielen Seuraa suomenkielistä kirjallisuutta rakentamaan perustetun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran juhluvuoden teemana on ollut *Kieli ja identiteetti*. 30-vuotisjuhlaansa vietti puolestaan Kotimaisten kielten tutkimuskeskus eli Kotus, joka lain määräämänä hoitaa nyt monia niistä tehtävistä, joista huolehtimaan Kotikielen Seura sata vuotta aiemmin perustettiin.

Castrenianum, vuonna 1956 yliopiston päärakennuksen ylimpiin kerroksiin perustettu kansallisten tieteiden fyysinen keskittymä, ei sitä vastoin pysynyt hengissä 50-vuotisjuhlaansa asti. Nykyopiskelijat tunnistavat sen lähinnä yhden seminaarihuoneen nimestä: heidän mielikuvissaan ei tämännimistä kansallisten tieteiden yhteisöä ole enää olemassa. Suomen kielen laitoskin ehti ennen juhluvuottaan muuttua suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitokseksi. Mutta jos hyvin käy, tapahtuma voi merkitä alkua uudenlaisen, 2000-luvun Castrenianumin kehittymiselle.

Viime aikoina on voitu päivälehdistä lukea kansainvälisten suomalaistutkijoiden arvioita, joiden mukaan kansallisten tieteiden ja kansallisilla kielillä tehdyn tutkimuksen aika olisi ohi. On siis aika kysyä, mikä on suomen kielen ja sen tutkimuksen tehtävä 2000-luvun tiedeyhteisössä. Onko siitä muuhunkin kuin pakolliseen muisteluun, teemavuosien ja juhlapuheiden aiheeksi?

MILLAISTA KIELTÄ, SELLAISTA TUTKIMUSTA?

Juhlapuheita voi pitää toisinkin. Keväällä 2005 tutkija Anu Kantola nosti valtiotieteellisen tiedekunnan 60-vuotisjuhlassa esiin kipeitä kysymyksiä, joista yliopistomaailmassa nykyisin keskustellaan. Hän teki sen puhumalla kielen merkityksestä ja suhteesta valtaan. Erityisesti moderneissa demokratioissa kieli on noussut väkivallan rinnalle, Kantola väitti. Kamppailu vallasta on aina kamppailua kielestä: siitä, kenen sanoilla ongelmat ja niiden ratkaisut määritellään. Tällä hetkellä keskustelun käsitteet tulevat yritysmaailmasta, toiminta jäljittelee yritystoimintaa ja yhteisötkin ovat eräänlaisia kvasiyrityksiä (Kantola 2005).

Kielentutkijoille ajatus kielestä maailman ja identiteettien konstruoijana ei toki ole uusi. Valtakunnallisten kielitieteen päivien teemana *kieli ja valta* oli Helsingissä jo viitisentoista vuotta sitten (ks. Lehtinen ja Shore 1991), ja kielen ja ideologioiden suhdetta analysoidaan jatkuvasti. Silti olemme tainneet vasta äskettäin tutkijoina kokea itseemme kohdistuvan kielellisen vallankäytön merkityksen. Kun tutkijan ja opettajan identiteetti määritellään taloudellisen tuottavuuden termein, kokemus on tyrmäävä ja monille myös loukkaava tai nöyryyttävä tapahtuma.

Viitataan tietenkin tällä sentapaisiin uudistuksiin kuin kannustava palkkajärjestelmä, laadunvarmistusjärjestelmä ja tuottavuusohjelma, joiden kautta markkinatalouden ideologiaa parhaillaan kivuliaasti istutetaan suomalaisiin yliopistoihin. Joissain muissa valtion laitoksissa tällaista ajattelua on ehditty soveltaa jo jonkin aikaa, ja monet lienevät sen vähitellen sisästäneetkin.

Jos vallankäyttö on taitavaa, se luonnollistaa uudet merkitysrakenteet nopeasti. Pian emme enää ole niiden olemassaolosta tietoisia, vaan ne muuttuvat osaksi maailmankuvaam-

▷

me. Vallalle uskollisimpia ovat ne, joilta on leikattu oma identiteetti ja oma kieli, Anu Kantolakin muistutti puheessaan. Monet ovat viime aikoina yrittäneet tehdä hallintokielen uutta ideologiaa kriittisesti näkyväksi jäljittelemällä kirjoituksissaan parodisesti sen piirteitä. Yksi parodioista, joka sai äskettäin suomen kielen tutkijoiden myöntämän kielihelmi-palkinnon², onnistui niin hyvin, että jotkut tulkitsivat sen aidoksi hallintokielen edustajaksi.

Vallan kielen toisin toistaminen, sen ironinen jäljittely uudessa kontekstissa on vastarinnan klassisia muotoja. Valtakulttuuri puolestaan tukahduttaa vastarinnan helpoimmin sen omilla keinoilla: ottamalla haltuunsa ja hyödyntämällä sen kieltä ja merkityksiä (ks. Rojola ja Laitinen 1998). Omalla tavallaan metodia sovelsi myös Kotuksen 30-vuotisjuhlassa työnantajan edustajana tervehdyksensä esittänyt opetusministeri Kalliomäki iloitellessaan kielisammakko-palkinnolla, joka hänelle oli myönnetty *tuottavuuden* käsitteen uudesta määrittelystä.

Samaan aikaan kun hallinnon kieli alkaa muistuttaa yritysten kieltä, tieteen kieli on vaihtumassa englanniksi, sillä sekun on riippuvainen taloudellisista tekijöistä. Silloin tieteenaloista kehittyä — Kantolaa vielä lainatakseni — yksikielisiä tuotantokeskuksia, joiden foorumit ovat kulkulupien takana kaukaisissa huippuyliopistoissa ja suhteet muuhun yhteiskuntaan rajoittuvat kontakteihin rahoittajien kanssa. Tämähän on monella alalla jo todellisuutta. Kantola piti sellaista tulevaisuutta omalle tieteenalalleen tuhoisana. Yhteiskunta tarvitsee yhteiskuntatiedettä, joka osallistuu muuhunkin kuin viranhakuihin ja tieteellisiin konferensseihin — tiede taas yhteiskuntaa voidakseen uudistua: keskusteluja, joihin osallistuvat muutkin kuin yhteiskuntatieteilijät. (Kantola 2005.)

Myös kielentutkijan vaarana voi kansainvälisillä foorumeilla olla eristyminen omasta tutkimuskohteestaan. Suomen kielen tutkijalle on saattanut käydä vaikkapa niin, että hyväksi arvioidun artikkelin julkaisemisen ehtona on ollut suomenkielisen, glossein ja käännösin varustetun esimerkkiaineiston korvaaminen pelkillä englanninkielisillä käännöksillä. Onko silloin enää kyse suomen kielen tutkimuksesta — tai edes kielentutkimuksesta? Kirjallisuuden professori Heinrich Detering kertoo vastaavanlaisen tapauksen kansainvälisestä Ibsen-tutkimuksesta (Pörksen 2005). Alan ammattilehti *Contemporary Approaches to Ibsen* hyväksyy julkaistavaksi ainoastaan sellaiset englanninkieliset tekstit, joissa Ibsenin teoksiakin lainataan vain englanniksi. Niin syntyy Ibsen-tutkimusta ilman Ibseniä, toteaa Detering.

Omassa kotimaassaan suomen kielen tutkija taas palkitaan muiden alojen tutkijoiden tavoin englanninkielisestä tutkimuksesta paremmin kuin suomenkielisestä, vaikka englanninkielinen esitys olisi — niin kuin se kielentutkimuksessa yleensä pakostakin on — äidinkielellä tehtyä analyysiä lyhyempi ja pinnallisempi versio. Omassa kieliyhteisössä on syytäkin käsitellä kielellisiä rakenteita ja merkityksiä laajemmin tai tarkemmin kuin muunkielisissä konteksteissa. Tässä valossa voi ymmärtää myös äidinkielensä tutkijana kaksi- ja monikielisten yliopistojen kongressissa puhuneen Ole Henrik Maggan lausuman: emme voi rajoittaa itseämme kansainväliseen tutkimukseen (ks. Magga 2005)³.

² Koskela 2005. Ks. myös <http://www.helsinki.fi/hum/skl/helmi2005.htm>.

³ »We cannot limit ourselves to the international research.« Congress of bi- and multilingual universities, Helsingin yliopisto 1.–2.9.2005.

2000-LUVUN KIELIPOLITIIKAT

Tutkimuksen julkaiseminen sekä omalla että kansainvälisesti tunnetummalla kielellä on ilman muuta tarpeellista. Kielentutkimuksessa se merkitsee kaksoisstrategiaa: kahden erilaisen tutkimuksen julkaisemista. Tämä edellyttää tutkijoilta tietoisia tieteellisiä ja kielipoliittisia valintoja — aivan niin kuin 1800-luvunkin tilanne kotikielenseuralaisilta edellytti.

2000-luvun maailmassa on käynnissä kaksi vastakkaista kielipoliittista prosessia. Monet kieliyhteisöt ovat yksikielistymässä. Englannin asema yleisenä lingua francana vahvistuu siellä, missä raha liikkuu: tekniikan, talouden, luonnontieteiden ja politiikan alueilla, jopa Euroopan unionissakin (ks. Phillipson 2003). Kansallisten kielten asema vastaavasti heikkenee, kun ne menettävät perinteisiä, isollakin työllä saavuttamia toiminta-alueita. Samaan aikaan, vastoin kaikkia odotuksia, monet »pienet» kielet toisaalta vahvistavat asemiaan. Alkuperäiskielten puhujat elvyttävät eri puolilla maailmaa äidinkieliään ja ottavat niitä käyttöön uusilla yhteiskunnallisilla alueilla. Entistä monikielisiä paikallisyhteisöjä syntyy myös ylikansallisten yhtiöiden liikkuvan työvoiman, pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien myötä.

Vaikka suuntaus yksikielisyyteen vaikuttaa lähinnä pääomavetoiselta ja monikielistyminen taas pikemminkin ruohonjuuritason ilmiöltä, olisi varmasti virhe pitää niitä toisistaan erillisinä kielipoliittisina prosesseina. Kielipolitiikan käsite vaatisi muutenkin tarkennusta, eikä sen sisältö ole itsestään selvä edes tieteentekijöille. Kotuksen joulukuussa 2005 järjestämässä seminaarissa, jonka tarkoituksena oli pohjustaa tutkimuskeskuksen uuden kielipoliittisen ohjelman laadintaa, Suomen Akatemian johtaja Raimo Väyrynen kertoi, ettei Suomen Akatemialla ole kielipolitiikkaa (ks. Väyrynen 2006: 33). Monet pitivät ajatusta käsittämättömänä yhteiskuntatieteilijän sanomaksi. Akatemiallahan itse asiassa on varsin yksiselitteinen kielipoliittinen linja, jonka mukaan suomalaisessa tiedeessä toimitaan englanniksi.

Väyrynen tarkoittikin kai sitä, ettei Akatemialla ole tietoista kielipoliittista suunnitelmaa, niin sanottua kielisuunnittelua.⁴ Sanalla *kielipolitiikka* (*language policy*) voidaan kuitenkin viitata myös muihin puheyhteisön valintoihin.⁵ Ensiksikin termiä käytetään puheyhteisössä toteutuvista kielikäytänteistä, esimerkiksi kotien, koulujen tai muiden yhteisöjen tekemistä kielivalinnoista. Tältä kannalta myös Suomen Akatemian käytännössä toteuttamaa kielipolitiikkaa on mahdollista toki kuvata, vaikka sen ratkaisujen perusteita ei olisi kirjattu mihinkään. Toiseksi sana voi tarkoittaa kieleen liittyviä uskomuksia ja ideologioita: niitä käsityksiä kielestä ja sen käytöstä, joita puheyhteisössä vallitsee. Vaikka emme useinkaan ole niistä tietoisia, niitä on mahdollista analysoida kulttuurisista teksteistä, jopa kieliiin itseensä kiteytyneistä metatason rakenteista. Vaikkapa Suomen Akatemian tuottamien tekstien kieli-ideologioita voi tutkia näin.

⁴ *Kielipolitiikka*-termin sijasta on yhteiskunnallisen päätöksenteon tasolla alettu käyttää termiparia *kielisuunnittelu ja kielipolitiikka* (*language planning and policy*; ks. esim. Phillipson 2003; Kaplan ja Baldauf 2005).

⁵ Viitataan tässä esimerkiksi Jyväskylän yliopiston soveltavan kielitieteen emeritusprofessori Kari Sajavaaran alustukseen Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen tutkijaseminaarissa 6.3.2006.

Kolmanneksi kielipolitiikassa on kyse tietoisesta pyrkimyksestä vaikuttaa yhteiskunnan kielenkäyttöön: suunnittelusta, koulutuksesta, hallinnosta, lainsäädännöstä, kielenohjailusta ja niin edelleen. Sellaista toimintastrategiaa Suomen Akatemia tai muukaan tieteellinen yhteisö Suomessa ei todellakaan ole toistaiseksi kirjoittanut, Kotusta ja Jyväskylän yliopistoa lukuun ottamatta.

POHJOISMAISIA KIELISTRATEGIOITA

Tämän vuosituhanneksen ensimmäisinä vuosina kaikki Suomen naapurivaltiot ovat laatineet laajoja kielipoliittisia toimintaohjelmia, joihin sisältyy myös näkemys tieteen ja koulutuksen kielellisistä tavoitteista. Sarja on vaikuttava.⁶ Vuonna 2002 julkaistiin Ruotsissa kielipoliittisen toimintaohjelman ehdotus *Mål in mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*, joka jäi vielä odottamaan vahvistusta. Vuonna 2003 Tanska julkaisi oman ohjelmansa *Sprog på spil – et udspil til en dansk sprogpolitik*, 70-sivuisen selvityksen maan kielitilanteesta ja sen tavoitteista. Samana vuonna valmistui Suomessa Marika Tandefeltin kirjoittama suomenruotsin tulevaisuutta ja kehittämistä koskeva parisataasivuinen mietintö *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan*. Vuonna 2004 julkistettiin Virossa *Eesti keele arendamise strateegia*, joka sisälsi kielipolitiikan linjat vuosiksi 2004–2010. Viime vuonna ilmestyi lähes kaksisataasivuinen Norjan kielipoliittinen ohjelma *Norsk i hundre! Norsk som nasjonalspråk i globaliseringens tidsalder. Et forslag til strategi*. Joulukuussa 2005 otettiin Ruotsissa parlamentaariseen käsittelyyn viimeistelty kielipoliittinen ohjelma *Bästa språket. En samlad svensk språkpolitik*. Sitä koskeva julkinen mediakeskustelu on täydessä vauhdissa. Viime vuonna myös Pohjolan kielineuvosto antoi julkilausumansa *Deklaration om nordisk språkpolitik*, jossa pohjoismaat esitetään kielellisenä edelläkävijäalueena, yksilöiden ja yhteisöjen monikielisyyden ja kielten rinnakkaiselon malliyhteiskuntina.

Yhteistä näille strategioille on se, että kielipolitiikka ulotetaan yhteiskunnan kaikille alueille, kaikkeen politiikkaan. Tavoitteena on siten vahvistaa myös ihmisten tietoisuutta kielestä kulttuuria, identiteettiä ja asenteita luovana tekijänä.

Ohjelmissa määritellään maan pääkieli, virallinen tai kansallinen kieli, ja turvataan sen säilyminen yhteiskuntaa ylläpitävänä kielenä: täysipainoisena, huollettuna, yksinkertaisena ja kaikille ymmärrettävänä. Asetetaan samalla siis kielenhuollonkin päämäärät. Määritellään alueilla vallitsevat kielelliset oikeudet: oikeus kehittää ja oppia maan pääkieltä mutta myös omaa äidinkieltään, esimerkiksi kansallisia tai muita vähemmistökieliä. Taataan oikeus vieraiden kielten oppimiseen. Kaikissa ohjelmissa määritellään englannin kielen asema yhteiskunnassa. Sovitaan opetuksen kielistä esikoulusta yliopistoon asti. Erikseen käsitellään työelämässä käytetty kieli, tieteen kieli ja kieliteknologian kieliperiaatteet. Joissakin strategioissa otetaan huomioon myös kielen variaatio, esimerkiksi murteiden säilyttäminen, sekä median, kulttuurin ja taiteen kielivalinnat.

⁶ Ks. lähdeluettelo. Kaikki ohjelmat löytyvät Internetistä.

Koska kielipoliittisten ohjelmien tarkoituksena on taata valtioiden pääkielten joka-päiväinen ja laaja-alainen käyttö, myös pääomapiireille asetetaan velvoitteita. Niinpä esimerkiksi Norjan toimintaohjelman mukaan elinkeinoelämän on kielilautakunnan avulla taattava se, että norjaa käytetään työelämässä aina kun vierasta kieltä ei välttämättä tarvita. Valtio ohjaa markkinavoimia myös aktiivisesti varmistamaan, että kaupallisia atk-ohjelmia ja muita kieleen pohjaavia tuotteita käytetään julkisuudessa sekä nynorsk- että bokmål-versioina. Yliopistot ja korkeakoulut puolestaan olisi saatettava lailla vastuuseen siitä, että norjaa kehitetään ja käytetään ammattikielenä kaikilla aloilla englannin ja muiden kielten rinnalla. Lainmukaisesti yliopistojen olisi laadittava myös omia kielistrategioita, jotka täsmentävät, kuinka tavoitteeseen päästään.

TIETEEN KIELET JA RINNAKKAISKIELISYYS

Meillä Suomessa kansallisten ja kotimaisten kielten oikeudet on turvattu laissa, mutta kielipoliittista toimintaohjelmaa Suomen valtiolla ei ole. Nyt sitä jo selvästi tarvittaisiin, sillä kielitilanteen kehitys on nopeaa. Aiheesta pitäisi myös käydä laajaa yhteiskunnallista keskustelua, silläkin uhalla, että kielipoliittinen kansalaiskeskustelu Suomessa vääristyy helposti väittelyksi pakkoruotsista — pahimmassa tapauksessa Suomalaisuuden liiton temmellyskentäksi⁷. Senkin vuoksi kielentutkijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden osallistuminen keskusteluun olisi tärkeää.

Kansalaisten ja kielen ja yhteiskunnan tutkijoiden yhteistä keskustelua tarvitaan myös siksi, että Suomessa on käynnistymässä monia uusia kielisuunnittelun hankkeita. Kotus uusii kielipoliittisen ohjelmansa. Opetusministeriö harkitsee tietävästi kielipoliittisten näkökohtien ottamista mukaan hallitusohjelmaan. Helsingin yliopiston uuteen strategiaankin kirjattiin velvoite kielipoliittisen toimintaohjelman laatimisesta vielä tämän vuoden aikana, ja työryhmä pohtii parhaillaan asiaa. Kaikissa tapauksessa on jo nyt käynyt ilmi, että ellemme ole tässä aktiivisesti mukana, kielipoliitiikan alue on vaarassa tulla tulkituksi liian kapeasti — myös tiedeyhteisöä koskevissa ja jopa sen itse tuottamissa suunnitelmissa.

Tieteen alalla pohjoismaiden kielipoliittiset suunnitelmat poikkeavat kaikista muista alueista, joille kielipoliittisia tulevaisuuden strategioita on laadittu. Käyttöön on otettu avainkäsite, joka koskee yliopistojen, korkeakoulujen, tieteellisten laitosten ja tutkimuksen kielivalintoja, erityisesti kirjoitetun kielen tieteellistä käyttöä. Tämä käsite on *rinnakkaiskielisyys*.

Tieteessä ja korkeakoulutuksessa rinnakkaiskielisyys merkitsee periaatetta, jonka mukaan maan pääkieli (tai viralliset kielet) ja englanti ovat koko ajan käytössä rinnakkain. Ajatus on sinänsä järkevä. Sen tarkempi kielipoliittinen tulkinta osoittautuu kuitenkin ongelmalliseksi, sillä ehdotusten mukaan kielillä on omat sovellusalueensa. Pohjoismaisissa ohjelmissa suositellaan yksimielisesti sitä, että kaikki primaaritutkimus, muiden

⁷ Viime Kalevalan päivänä saamiensa kokemusten jälkeen jyvaskyläläiset kollegat ilmoittivat alkavansa julkisesti kutsua Suomalaisuuden liittoa Ruotsalaisvastaisuuden liitoksi.

muassa väitöskirjat, julkaistaisiin englanniksi. Kansallisilla kielillä sen sijaan tehtäisiin näistä tutkimuksista entistä perusteellisemmat tiivistelmät, ja yleensäkin tutkimustulosten julkaisemista maan kielillä ja kansalaisille ymmärrettävässä muodossa olisi suunnitelmien mukaan huomattavasti lisättävä.

Tutkimustulosten julkistaminen ja tieteen yleistajuistaminen entistä laajemmin kansalaisyhteisölle on hyvä ajatus. Samalla rinnakkaiskielisyteen sisältyvä kielten työnjako sisältää diglossian vaaran. Vain populaaristukseen käytetystä paikalliskielestä tai kieli-muodosta tulee helposti pelkkä kotikieli. Muutenkin periaate on kielentutkijan näkökulmasta liian karkea. Humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä on paljon alueita, joilla on syytä kirjoittaa ja julkaista ensisijaisesti kieliyhteisön omilla äidinkielillä primaaritutkimusta, myös väitöskirjoja, joiden kautta tulevia tutkijoita koulutetaan. Näin saavutettu tieto kannattaa tietysti jossain muodossa viedä myös kansainvälisen tiedeyhteisön saataville, vaikka tämä merkitseekin jossain määrin sen keventämistä.

Usein tällöin on samalla kyse tutkimusalueista, jotka edellyttävät paikallista tieteidenvälistä yhteistyötä. Niihin kuuluu esimerkiksi kotimaisten kieltemme tutkimus sekä kirjoitettuina että puhuttuina kielinä. Tällä hetkellä on helppo löytää esimerkkejä vaikkapa kirjoitetun kielen tutkimushankkeista ja suunnitelmista, joiden toteuttaminen olisi relevanttia koko suomalaisen kieliyhteisön ja sen itseymmärryksen kannalta.

KIRJOITETUN KIELEN TUTKIMUSHAASTEITA

1800-luvun yhteiskunnallisen keskustelun piirteitä oli aktiivinen kielitietoisuus. Kun tehtiin uutta kirjakieltä ja suomalaista kielipolitiikkaa, kieli ymmärrettiin yhteisön jäsenyyden olennaiseksi tekijäksi, jota luodessa ja muokatessa vaikutettiin yhteiskuntaan ja sen arvoihin. Kielestä huolehtivat kaikki: muutkin kuin alan opettajat ja tutkijat.

Puheyhteisön kielellisen tietoisuuden tutkimus on lingvistiikassa nouseva tutkimusala, jonka metodeja vasta kehitellään. 2000-luvun suomalaisten kielellistä tietoisuutta tuntuu joka tapauksessa eniten aktivoivan huoli siitä, että hallinnon ja suunnittelun kieli on muuttumassa niin epäselväksi, että se tekee oman elämän hallinnasta hankalaa. Vaikka kysymys on ikuinen, huoli on juuri nyt erityisen aiheellinen. Itse asiassa ongelma on niin mittava, että se tuskin ratkeaisi, vaikka kaikki Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkijat valjastettaisiin pelkästään virkakielen tutkimuksen ja huollon tehtäviin.

Yliopistoissakin byrokratian kieli rapautuu kovaa vauhtia. Jotta yhteys opettajiin ja tutkijoihin pysyisi mahdollisena ilman tulkkien käyttöä, keskushallintoon pitäisikin ehkä kiireesti perustaa iso joukko tekstinhuoltajan, -kouluttajan tai kirjoittajan virkoja. Vakavasti puhuen tällaisten työpaikkojen luominen keskeisiin laitoksiin olisi yhteiskunnallisesti viisasta. Suomen ja ruotsin kielen oppiaineiden kannattaisi ryhtyä kouluttamaan äidinkielenopettajien lisäksi ekspertejä hallinnon, talouden ja lakikielen kirjoittamisen tarpeisiin. Yksi ratkaisu olisi lingvististen maisteriohjelmien perustaminen hallinto-oikeus- ja käännöstieteiden tai vaikkapa tuotantotalouden aloilta valmistuneille, mikä edellyttäisi eri oppiaineiden välistä yhteistyötä paljon nykyistä enemmän.

Tarvittaisiin myös entistä enemmän tieteidenvälistä tutkimusta esimerkiksi sellaisista kysymyksistä, kuinka politiikan omaksumat liikemaailman globaalit käsitteet — kuten edellä mainitut *tuottavuus* tai *laatutyö* — asettuvat osaksi suomalaista keskustelua. Yh-

teiskuntatieteilijät ovat sitä kyllä viime aikoina ansiokkaasti tutkineetkin (esim. Hyvärinen ym. 2003; Kantola 2004). Ongelmana on se, ettei fennistien asiantuntemus siitä, miten ideologiat koodautuvat kieleen sanastoksi, kieliopillisiksi muodoiksi ja rakenteiksi, ole saavuttanut muiden tieteenalojen luottamusta tai edes kiinnostusta. Ehkäpä emme ole sitä ansainneet. Muutamia vuosia sitten suomen kirjakielen monitieteinen historiahanke piti yhteisiä seminaareja yhteiskuntatieteilijöiden kanssa, jotka tutkivat poliittisten käsitteiden syntyä 1800-luvulla, muun muassa sellaisten sanojen kuin *kansalaisuus* tai *valtio* vakiintumista merkityksiinsä. Käsittehistorioitsijoiden sinänsä kiinnostavaan teokseen kielentutkijoiden tiedoilla ei jälkikäteen arvioiden ollut minkäänlaista vaikutusta, vaikka siihen olisi monessa kohdin ollut syytäkin. Onko kielentutkimus eriytynyt jo liian kauas muista humanistisista ja yhteiskuntatieteistä ollakseen mukana keskustelussa?

Tieteidenvälisyys on ajan tiedepoliittinen vaatimus, ja sille on myös perusteensa, vaikka toteutus jäisikin ensi alkuun pinnalliseksi. Kirjoitetun kielen tutkimuksessa tieteidenvälisyys on monin tavoin osoittautunut välttämättömäksi. Paljon odotuksia luokiksi vaikkapa Helsingin yliopistossa toteutettu suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden oppiaineiden hallinnollinen liitto, joka parhaimmillaan voi tehdä tuollaiset kohtaamiset uudella tavalla mahdollisiksi. Myös äskettäin Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa käynnistynyt kirjallisuuden klassikkojen kriittisten editioiden hanke vahvistaa kielen-, kirjallisuuden- ja historiantutkijoiden välistä yhteistyötä. Mielenkiintoisia tuloksia siitä, miten kirjoitetun kielen olemus on suomalaisille hahmottunut, lupaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa useiden eri alojen tutkijoiden vapaamuotoisesta keskustelupiiristä muutamassa vuodessa kehkeytynyt monitieteinen hanke *Kirjoittamisen kulttuuri 1800-luvun Suomessa*, jossa tutkitaan niin sanottujen itseoppineiden kirjoittajien varhaisia tekstejä.⁸ Kotikielen Seuran tämän vuoden ensimmäisessä kokouksessa hankkeen post doc -tutkija Taru Nordlund avasi näiden tekstien kautta uudenlaisen perspektiivin suomalaisen luku- ja kirjoitustaidon historiaan ja samalla myös kirjakielen tutkimukseen.

Nordlund osoitti, etteivät 1800-luvun alun kouluja käymättömät talonpojat kynään tarttuessaan suinkaan alkaneet kirjoittaa omaa kotimurretaan, mikä perinteisen ajattelun mukaan olisi ollut odotuksenmukaista. Sen sijaan he toteuttivat mielikuvia toisaalta suomen kirjakielestä, toisaalta aikansa ruotsinkielisen kirjoituskulttuurin mukaisista tekstilajeista. He hallitsivat siis useampia kielellisiä järjestelmiä kuin äidinkieltänsä. Samantapaisia tuloksia on saatu myös muiden kielten kansankirjoittajista eri maissa. (Nordlund 2005, 2006; Lauerma 2005.) Jännittävä yhteys itseoppineiden kirjoituksista nykypäivään syntyy suomea toisena kielenä kirjoittavien nuorten tekstien tutkimuksesta, jota Jyrki Kalliokoski esitteli seuran kokouksessa vuoden 2005 lopulla. Toisella kielellä kirjoittavat hyödyntävät skemaattista tietoaan suomen kirjakielestä, sen konstruktioista ja tekstikonventioista. Myös näissä kirjoituksissa voidaan nähdä usean kielellisen systeemin välinen dialogi, joka ilmenee kirjoittajien kielellisinä ja tekstuaalisina valintoina. (Kalliokoski 2005b; ks. myös 2005a.)

Aineistoja voidaan tutkia kirjoittajiensa koodaamana metatason tietona suomen kielestä: sekä puhutun että kirjoitetun suomen ominaisuuksista ja toiminnasta. Sellaista tietoa

⁸ Myös suomenruotsin tutkijat ovat käynnistäneet vastaavanlaisten tekstien kartoituksen.

syntyy varsinkin kahden erilaisen kielen tai kielimuodon kohdatessa, merkitysten kaksoiskontekstissa. Juuri kontrastiivinen kokemus tuottaakin usein antoisimmat oivallukset kielestä ja sen merkityksestä yhteisöjen ja identiteettien rakentumisessa ja tulkinnassa. Kokemus on kielentutkijalle vähintään yhtä tärkeä kuin muillekin kieliyhteisön jäsenille. Monitieteisen yhteisön jäsenyyden lisäksi paras ympäristö hyvälle kielentutkimukselle on jäsenyys monikielisessä, monien erilaisten kielimuotojen yhteisössä. ■

LÄHTEET

- Bästa språket. En samlad svensk språkpolitik.* Regeringens proposition 2005/06:2. Regeringskansliet 2005. – <http://www.regeringen.se/sb/d/5969/a/50740>.
- Deklaration om nordisk språkpolitik.* Förslag antaget av Nordens språkråd 3.2.2005. – <http://www.spraknamnden.se/aktuellt/Utkastdeklarationpublik.pdf>.
- Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010.* Tartto: Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti keelenõukogu 2004.
- HYVÄRINEN MATTI – KURUNMÄKI, JUSSI – PALONEN, KARI – PULKKINEN, TUIJA – STENIUS, HENRIK (toim.) 2003: *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria.* Tampere: Vastapaino.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jyväskylän yliopiston kielipoliittinen ohjelma 2004.* – <http://www.jyu.fi/strategia/kielpol.pdf>.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2005a: Moniäänisyys ja koherenssi suomea toisena kielenä kirjoittavien teksteissä. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski: *Referointi ja moniäänisyys* s. 224–257. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005b: Liikaa ja liian vähän: näkökulmia toisella kielellä kirjoittamiseen. Esitelmä Kotikielen Seurassa 1.12.2005.
- KANTOLA, ANU 2004: Suomea trimmaamassa — strategiset retoriikat yrityksissä, politiikassa ja ay-liikkeessä 1980–2003. – Klaus T. Helkama, P. Seppälä, Pertti Alasuutari, Anu Kantola, Risto Tainio, Seppo Tiihonen, Kai Ilmonen, Markku Wilenius, Heikki Luostarinen, Turo Uskali & Erno Lehtinen (toim.), *Artikkelikokoelma tutkimushankkeesta sosiaaliset innovaatiot, yhteiskunnan uudistumiskyky ja taloudellinen menestys.* Helsinki: Sitra 2004. Elektroninen aineisto. <http://www.sitra.fi/Julkaisut/Heiskala.pdf>.
- 2005: Tiedekunnasta tiedepuistikoksi? Yhteiskuntatieteiden paikka yhteiskunnassa. – <http://www.valt.helsinki.fi/60-vuotta/kantola.htm>.
- KAPLAN, ROBERT B. – BALDAUF, RICHARD B. JR. 2005: *Language planning and policy in Europe 1: Hungary, Finland and Sweden.* Clevedon: Multilingual Matters.
- KOSKELA, LASSE 2005: Osaamisklusteri agendalle! – *Hiidenkivi* 1/2005 s. 3.
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittinen ohjelma.* 1998. <http://www.kotus.fi/>.
- LAUERMA PETRI 2005: 1900-luvun helsinkiläistä arkikieltä erään päiväkirjan pohjalta. Esitelmä kielitieteen päivillä Tampereella 2005.

- LEHTINEN, TAPANI – SHORE, SUSANNA (toim.) 1991: *Kieli, valta ja eriarvoisuus*. Kieli 6. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MAGGA, OLE HENRIK 2005: Language, culture and higher education in multilingual indigenous societies. – <http://www.palmenia.helsinki.fi/congress/bilingual/2005/>.
- Mål in mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Statens offentliga utredningar 2002:27. Regeringskansliet 2002. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/1443>.
- NORLUND, TARU 2005: Miten ja miksi kansa alkoi kirjoittaa? – Sirpa Huttunen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Tahdon sanoa. Kirjoituksia kielen ja perinteen voimasta* s. 51–79. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006: Kansan kirjakeleat — näkökulmia 1800-luvun itseoppineiden kirjoittajien kieleen. Esitelmä Kotikielen Seurassa 2.2.2006.
- Norsk i hundre! Norsk som nasjonalspråk i globaliseringens tidsalder. Et forslag til strategi*. Språkrådet 2005.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: *Kotikielen Seura 1876–1976*. Helsinki: Kotikielen Seura
- PHILLIPSON, ROBERT 2003: *English-only Europe? Challenging language policy*. London: Routledge.
- PÖRKSEN, UWE (toim.) 2005: *Die Wissenschaft spricht Englisch? Versuch einer Standortbestimmung*. Valerio: Die Heftreihe der Deutschen Akademie für Sprache und Dichtung 1/2005. Darmstadt.
- ROJOLA, LEA – LAITINEN, LEA 1998: Keskusteluja performatiivisuudesta. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima* s. 7–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sprog på spil – et udspil til en dansk sprogpolitik*. 2003. Kulturministeriet. http://www.kum.dk/graphics/kum/downloads/Publikationer/Sprog_paa_spil.pdf.
- TANDEFELT, MARIKA 2003: *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan*. – <http://www.kotus.fi/svenska/gammalt/handlingsprogram.html>.
- VÄYRYNEN, RAIMO 2006: Suomenkielinen tiede. – *Tieteessä tapahtuu* 3/2006 s. 31–34. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/0306/vayrynen0306.pdf>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos
 PL 3 (Fabianinkatu 33)
 00014 Helsingin yliopisto
 Sähköposti: lea.laitinen@helsinki.fi